

בישול אחר בישול

הרב נחום נתנאל קינן, רס"ן (במיל') – קצין אג"ם יס"ר מרכז

- א. הקדמה
- ב. סוגיות הגמרא
- ג. מוקדי המחלוקת בבישול אחר בישול
- ד. מהות מלאכת מבשל
- ה. פעולת הלח על היבש
- ו. בישול כמאכל בן דרוסאי
- ז. השיטות להלכה
- ח. בישול אחר בישול בלח
- ט. האם ניתן לבשל לח?
- י. סיכום

א. הקדמה

הדיון בסוגיית בישול אחר בישול, כפי שאנו נעסוק בו, נחלק לשני דיוני משנה: בישול אחר בישול ביבש לעומת בישול אחר בישול בלח מחד, וגדרי מאכל מבושל לעניין בישול אחר בישול מאידך.

לפני שניכנס לדיונים פרטניים בדינים השונים ננסה לסקור בקצרה את המקורות הרלוונטיים: מוצאו של הדיון בבישול אחר בישול נמצא במסכת שבת במשנה בפרק חבית¹² וכן נדון בכמה מקומות בפרק כירה¹³. עוד קודם להבאת המקורות, חשוב לציין שאף על פי שהמשנה בפרק חבית היא ודאי המקור העיקרי, בניגוד לדיון בפרק כירה שדן בבישול אחר בישול אגב אורחא של הדיון בחשש חיתוי בגחלים, היא ממוקמת מבחינת סדר המשנה במקום הפחות צפוי – במסגרת פרק מאוחר במסכת שכבר אינו עוסק במלאכות שבת או בערב שבת אלא ב'תקלות' שעשויות להתרחש בשבת וכיצד ניתן להתמודד איתן – כגון חבית שנשברה (המשנה הראשונה של הפרק) או בית שנשרף. עצם המיקום הזה עתיד להיות משמעותי לצורת ההסתכלות שלנו על הסוגיא.

12 קמה, ב.

13 לד, א, לח, ב.

ב. סוגיות הגמרא

אומרת הגמרא בפרק חבית':

"משנה. כל שבא בחמין מערב שבת שורין אותו בחמין בשבת וכל שלא בא בחמין מערב שבת מדיחין אותו בחמין בשבת חוץ מן המליח הישן וקולייס האיסיפנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן:

גמרא. כגון מאי אמר רב ספרא כגון תרנגולתא דר' אבא".

הביטוי 'בא בחמין' הוא ביטוי יוצא דופן. רש"י במקום מסביר: "כלומר שנתבשל" – אבל עצם הצורך להסביר את הביטוי מלמד אותנו שיש כאן יותר מאשר בישול בלבד. על פניו ניתן להסביר שהשימוש בביטוי 'בא בחמין' נועד ללמד שמה שלא 'בא בחמין' אינו רק מה שלא התבשל בישול של ממש, והיינו לאסור מה שנתבשל חלקית וכדו', אלא גם מה שהתבשל ממש (ועוד נדון בגדרי בישול בהקשר זה) לעומת מה שלא ראה סיר מקרוב – שאותו מותר רק להדיח בחמין ולא יותר.

מצד שני, פרשנות כזו נותנת מקום למחלוקת שעוד תמצא לעצמה מקום בטור, והיא מה דינו של מה שלא בא בחמין מעולם – אבל עבר תהליך הכנה לאכילה, כלומר נצלה או נאפה: האם הוא נחשב כמבושל לכל דבר כיון שהעניין כאן הוא במוכנות לאכילה – ומותר לשרותו בחמין, או שהוא נחשב כמה שלא בא בחמין כיון שההיתר לשרות בחמין הוא דווקא במה שהמים כבר פעלו את פעולתם עליו – ואסור לשרותו אלא להדיחו בחמין בלבד.

פשט המשנה מלמד אותנו שאין בישול אחר בישול. בשלב זה עוד מוקדם לדבר על החילוק בין יבש ללח, וגם הדיון בשאלה מה נקרא בישול – כמאכל בן דרוסאי או בישול גמור – הוא חיצוני למשנה.

בפרק כירה? הדיון מקבל צביון מעט שונה:

"תנור שהסיקוהו סבר רב יוסף למימר תוכו תוכו ממש על גביו על גביו ממש אבל לסמוך שפיר דמי ... תניא כוותיה דאביי תנור שהסיקוהו בקש ובגבבא אין סומכין לו ואין צריך לומר על גביו ואין צריך לומר לתוכו ואין צריך לומר בגפת ובעצים..."

משנה. אין נותנין ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל...

גמרא. איבעיא להו גלגל מאי אמר רב יוסף גלגל חייב חטאת אמר מר בריה דרבינא אף אנן נמי תנינא - כל שבא בחמין מלפני השבת שורין אותו בחמין

1 קמה, ב.

2 לח, ב-לט, א.

בשבת וכל שלא בא בחמין מלפני השבת מדיחין אותו בחמין בשבת חוץ מן המליח ישן וקולייס האיסיפנין שהדחתן זו היא גמר מלאכתן ש"מ".

חלקה הראשון של הגמרא המצוטטת לא בא אלא להראות שמנקודת מבטה של הגמרא, בין לרב יוסף ובין לרב הונא, השאלה האם מותר או אסור לסמוך תבשיל לתנור נידונה אך ורק מצד השאלה האם גזרו שמא יחתה או לא. שאלת הבישול כלל אינה עולה לדיון. המשכה של הגמרא דנה בסוגיא הקודמת שבה עסקנו והיא בישול בחמה ובתולדות חמה. הגמרא מציינת שם שגלגול ביצה בשבת דומה לנתינה בחמין של דבר שלא בא בחמין מבעוד יום ואם כן אסור.

ג. מוקדי המחלוקת בבישול אחר בישול

כפי שנראה להלן, הדיון של הפוסקים בסוגיא נחלק לשנים:

גדרי מבושל לעניין דין בישול אחר בישול, שבהם המחלוקת היא האם בישול הוא עד שיעור מאכל בן דרוסאי – כאשר כל בישול לאחר שיעור זה יחשב בישול אחר בישול (שאינו בישול ופטור), או שבישול הוא עד 'בישול גמור', כלומר כל עוד יש תועלת בבישול (גדר שמקבל פרמטרים ברורים באמצעות הגדר של רבנו ירוחם – מצטמק ויפה לו לעומת מצטמק ורע לו).

דין בישול אחר בישול בלח לעומת דין בישול אחר בישול ביבש, כאשר לכו"ע אין בישול אחר בישול ביבש, כדמשמע מפשט המשנה בדף קמה, ב, אך הדעות נחלקות בדין בישול אחר בישול בלח.

ד. מהות מלאכת מבשל

המשנה המובאת לעיל דנה ב'כל שבא בחמין' – כאשר בפשט הדברים מדובר על בישול ביבש, שהרי לח אינו 'בא בחמין' אלא הוא החמין עצמן. כלומר, מן המשנה פשוט שאין בישול אחר בישול ביבש. דין הלח, לעומת זאת, ברור פחות.

הבית יוסף³ סוקר את השיטות השונות בדין בישול בלח ומסיק שהראשונים מתפלגים כך: שיטת הרמב"ם⁴, הרשב"א והר"ן היא שאין בישול אחר בישול בלח: הרמב"ם ממה שלכל אורך הפרק העוסק בדיני בישול לא הזכיר כלל בישול בלח, ומשמע מכאן שלא חילק בין בישול ביבש לבישול בלח, והרשב"א והר"ן כתבו כך במפורש. לעומתם, שיטת הרא"ש,

3 או"ח שיח.

4 הלכות שבת פרק ט.

הטור ועוד – וכך פסק הוא עצמו בשו"ע – היא שאע"פ שאין בישול אחר בישול ביבש, יש בישול אחר בישול בלח.

השאלה שעלינו לענות עליה היא מה ההבדל בין בישול ביבש לבישול בלח שעשוי לגרום להבדל בבישול אחר בישול.

כדי לנסות לענות על שאלה זו נפנה לסוגיה הדנה במהות הבישול בלח, שם אומרת הגמרא⁵:

"ת"ר: מביא אדם קיתון מים ומניחו כנגד המדורה לא בשביל שיחמו אלא בשביל שתפיג צינתן. ר' יהודה אומר - מביאה אשה פך של שמן ומניחתו כנגד המדורה לא בשביל שיבשל אלא בשביל שיפשר. רשב"ג אומר אשה סכה ידה שמן ומחממתה כנגד המדורה וסכה לבנה קטן ואינה חוששת.

איבעיא להו שמן מה הוא לתנא קמא? רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו להתירא רב נחמן בר יצחק אמר לאיסורא. רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו להתירא שמן אע"פ שהיד סולדת בו מותר קסבר ת"ק שמן אין בו משום בשול... רב נחמן בר יצחק אמר לאיסורא שמן אע"פ שאין היד סולדת בו אסור קסבר שמן יש בו משום בשול...

א"ר יהודה אמר שמואל אחד שמן ואחד מים יד סולדת בו אסור אין יד סולדת בו מותר".

גבולות הגזרה שמשרטטת הגמרא היא שלהפשיר מים לכו"ע מותר – כלומר, אם המים מונחים במקום שבו האש אינה חמה עד כדי למנוע מן האדם לשבת שם ('כנגד המדורה') – ודאי שגם המים לא יתחממו מעבר לנקודה של יד סולדת. שמן, לעומת זאת, נתון במחלוקת קיצונית: רבה ורב יוסף סברו שאין בישול בשמן כלל אפילו בהרתחה, ואילו רב נחמן בר יצחק סבר שאפילו חימום קל של שמן הוא בישול.

ההגדרה שאליה מגיע הרמב"ם בעקבות הגמרא⁶, ושאותה ציטט המשנה ברורה⁷ היא: "כללו של דבר בין שריפה גוף קשה באש או שהקשה גוף רך, הרי זה חייב משום מבשל".

כלומר, מלאכת מבשל מוגדרת לפי הרפיה או הקשיה של המתבשל. הגדרה כזו מעצם טבעה היא הגדרה ששייכת רק ביבש, שהרי לח אינו מתרפה ואינו מתקשה. הקפאה ודאי אינה בישול, ואילו הפשרה כשלעצמה מותרת בגמרא לכתחילה – ומשמע שאינה בכלל בישול – או שאסורה משום נולד אם מדובר בהפשרה של קרח. אם כן, אנו זקוקים להגדרה אחרת

5, מ, ב.

6 בדף עד, ב.

7 שיח, ס"ק ד.

שתסביר מה היא פעולת הבישול במים (כמייצג אולטימטיבי של לח). ההגדרה העולה מן הגמרא ושהופכת לסטנדרט בכל הראשונים כולם היא 'כל שהיד סולדת בו' – כלומר, כאשר המים מגיעים לטמפרטורה שבה אי אפשר לגעת בהם (כ-45 מעלות), והיינו שבה אם ניגע בהם ניכווה.

רצוננו להציע שהגדר הזו בפשט משמעו שבישול במים מוגדר לא לפי הבישול של המים עצמם – שהוא מושג חסר משמעות – אלא לפי הבאתם של המים לחום כזה שבו יש בכוחם לבשל דברים אחרים, חום שמוגדר לפי אותו שלב שבו אי אפשר לגעת בהם יותר כי כבר יש להם את הכוח לגרום לשינוי בדברים אחרים – למשל, ביד הנוגעת בהם. מה שיכול לגרום כווייה יכול לבשל.

ה. פעולת הלח על היבש

כאן רצוננו להציע חילוק יסודי בין יבש ללח לעניין בישול, שלענ"ד עשוי להסביר את מלאכת מבשל בכללה עד להלכה (ואגב אורחא גם את פער השיטות לגבי שמן).

מוסכם להלכה אליבא דכו"ע שביבש שנתבשל כל צרכו אין בישול. רבנו ירוחם מגדיר 'בישול כל צרכו' לפי הפרמטר של מצטמק ורע לו לעומת מצטמק ויפה לו. החלוקה הזו, וההסכמה הכללית לגבי יבש מבושל, משקפת את העובדה המציאותית שכל בישול הוא לעולם בלח – דבר שאין בו שום לחות, אינו ניתן לבישול.

כלומר – הגדרת מלאכת הבישול היא פעולת הלח על היבש – ומכאן ברורה הגדרת הבישול במים כאותה נקודה שבה המים מסוגלים לבשל. הדבר נכון לא רק לגבי אוכלין ולא רק לגבי תבשילים, אלא גם לגבי מתכות ולגבי צליה – בישול הוא לעולם הבאת הלחות שבדבר המתבשל לחום כזה שהיא תשנה את היבש שבו⁸. הלח עצמו – המים – אינם משתנים כתוצאה מהבישול, וכמוכח מכח העובדה שניתן להרתיח אותם שוב ושוב ואין בהם מושגי 'מצטמק ויפה לו' ו'מצטמק ורע לו'.

1. בישול כמאכל בן דרוסאי

משמעות הגדרת 'מבושל כמאכל בן דרוסאי' לדינא היא שהדיון בבישול אחר בישול סובב סביב השאלה האם יש משמעות לפעולת בישול ביבש אחרי שזו כבר נעשתה פעם אחת. אם נקדים את המאוחר, הרי שלשכו"ע ברור שכל עוד לא נעשתה פעולת בישול מעולם יש כאן בישול. מאידך, לכו"ע ברור שכאשר פעולת הלח ביבש אינה מועילה לו אלא מזיקה ('מצטמק ורע לו') היא אינה בישול.

8 למרות המורכבות בהבנת הצלייה כהבאת לחות, ה'שפים' שעוסקים בעישון בשר ובצלייתו, מסבירים את חשיבות הלחות גם במהלך הצלייה ואכמ"ל.

למעשה, אנו טוענים שמבחינה מציאותית כולי עלמא מודו שגם לאחר בישול לשליש או למחצה – כמאכל בן דרוסאי – פעולת הלח על היבש עדיין תועיל ('מצטמק ויפה לו') ולכן מציאותית היא בישול – אלא שחלקו בשאלה האם זהו גם בישול הלכתי, או שבישול הלכתי מוגדר רק עד מאכל בן דרוסאי ומכאן ואילך מדובר כבר בבישול מאכל מבושל, שאינו בישול.

בניסוח אחר, השאלה היא האם מלאכת בישול מוגדרת כאותה נקודה שבה היבש נעשה ראוי לאכילה, ומה שמעבר לאותה נקודה אינו מלאכת בישול, או שמלאכת בישול מוגדרת לפי כל אותו טווח שבו פעולת הלח על היבש מועילה ליבש.

ז. השיטות להלכה

רש"י כתב לגבי מגיס בקדרה רותחת של סממנים שחייב משום בישול – ומשמע מכאן שסבר שיש בישול עד גמר בישול.

הרמב"ם¹⁰ הוא הפוסק העיקרי שסבר שבישול מקרי עד גמר בישול – כאשר הגדר המעשי השימושי ניתן על ידי רבנו ירוחם בשם רבנו יונה שכתב: "דכל דבר שיש בו רוטב ומצטמק ויפה לו והוא צונן כשהחזירו על גבי כירה ומצטמק הוי מבשל גמור". זו גם שיטת התוס'¹¹ שהגדירו את תרנגולתא דר' אבא – שהיא היבש הקלאסי של הגמרא – כדבר שהוא מבושל לחלוטין. כמוהו פסקו האור זרוע, הריב"א, הסמ"ק והסמ"ג, ההגה"מ והתרומה – וכן פסקו הטור והשו"ע¹² לדינא, שכתבו "ואפילו נתבשל כמאכל בן דרוסאי שיש בו בישול אפילו בעודו רותח".

מן הצד השני ניצבים והרמב"ן, רבנו יונה, הרשב"א¹³, הר"ן והמאירי שפסקו כולם בעקבות הרא"ש¹⁴, שכתב: "ולמאי דפרשינן דלא שייך בישול בתבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי לא תקשה הא דאמרינן... 'גזירה שמא ירתיח' – התם לאו משום בישול אלא משום שמא יחתה".

החלוקה כאן היא באופן חותך בין הספרדים שסברו שכל מה שהוא ראוי לאכילה הרי הוא מבושל ואין בו בישול אחר בישול – לעומת האשכנזים שסברו בעקבות הרמב"ם, ואף הטור והשו"ע נספחו אליהם, שיש בישול בכל דבר שלא נתבשל כל צרכו.

9 יח, ב ד"ה מגיס.

10 הלכות שבת ט, ג.

11 לט, א ד"ה כל שבא.

12 שיח, ד.

13 יח, א ד"ה ואגיס.

14 פרק ג, סימן י.

ח. בישול אחר בישול בלח

ננסה להבין את מושג בישול אחר בישול בלח לאור מה שאמרנו לעיל.

עיון בפוסקים מעלה את החלוקה הבאה:

שיטת הרמב"ם, הרשב"א והר"ן היא שאין בישול אחר בישול בלח, כשם שאין בישול אחר בישול ביבש. בדברי הרמב"ם הפסיקה הזו נובעת ממה שלכל אורך דיני בישול לא חילק בין יבש ללח בשום מקום, וכך גם הרשב"א. הר"ן¹⁵ כתב במפורש שאסור להניח מים ליד כירה רק אם לא חוממו בעו"י כלל, אבל אם חוממו ונצטננו - מותר, שכבר נתבשרו.

הרמ"א¹⁶ כתב על דברי השו"ע שמותר לחמם רק דבר יבש - והיינו שאין להחזיר מים לפלטה כלל - ש"נהגו להקל בזה אם לא נצטנן לגמרי", וכן הלכה לאשכנזים. על זה כתב האג"מ¹⁷:

"טעם הרמ"א משום שסובר לדינא כהרמב"ם והרשב"א דאין בישול אחר בישול גם בלח"

למעשה, ברי מדברי האג"מ בהמשך דבריו שגם דעתו שלו נוטה לומר שאין בישול אחר בישול בלח כלל - אלא שהוא אינו מעלה על דעתו להתיר בישול אחר בישול בלח מטעם זה, אלא כותב לאסור זאת מכוח מה ש'מחמירין' וש'אין דין זה ברור'.

לעומתם רוב הפוסקים סברו שיש בישול אחר בישול בלח אף אם אין ביבש - כך כתבו הטור והשו"ע, וכך פסק המשנה ברורה והיחווה דעת¹⁸.

ט. האם ניתן לבשל לח?

לעיל דנו במהות מלאכת בישול והגדרנו אותה כפעולת הלח על היבש.

ניתן להציע שכיון שאין שום משמעות לבישול לח (לצורך העניין - מים) שהרי הבישול לא פועל בהם שום שינוי והרי הם חוזרים למצבם הראשון כאשר הם מצטננים, וכל מלאכת בישול היא אך ורק פעולת הלח על היבש - הרי שבמים עצמם אין בישול.

אמנם, הגמרא פוסקת מעבר לכל ספק שבישול ראשון במים ישנו - אסור להביא מים לחום שהיד סולדת בו. לפי הבנתנו נגדיר איסור זה - גם אם הוא בישול דאורייתא - כמעין 'גזרה אטו בישול'. כלומר, אסור להרחיח מים כיון שהרתחה כזו אינה משמשת אלא לבישול. חימום שאינו מבשל ('הפשרה'), והיינו שהוא לא לבישול אלא לשתיה - מותר לכו"ע.

15 יט, א ד"ה ת"ר מביא.

16 בסעיף טו.

17 חלק ד, סימן עד.

18 חלק ב סימן מה.

הגדרה כזו מאפשרת שתי נקודות מבט ביחס לבישול בלח:

- א. כיון שאין משמעות לבישול של המים עצמם ממילא אין שום פער בבישול אחר בישול בין לח ליבש, ואם יבש פטור גם לח פטור, ואף מותר. האיסור על חימום ראשוני של מים הוא רק 'אטו בישול' ולכן מים שכבר חוממו ונצטננו, ולכן ניכר שאינם לבישול אלא לעצמם, אין מקום לאסור את חימומם.
- ב. אמנם לח הנמצא עם יבש אינו משמש אלא לבישול היבש, ולכן נידון מצד מצבו של היבש – אבל לח כשלעצמו, מים כשלעצמם, כיון שגדר האיסור שלהם הוא הבאתם לחום שבו הם יכולים לפעול, וכיוון שלא חל בהם שינוי אלא הם מסוגלים לחזור לנקודה זו שוב ושוב – לעולם יהיו אסורים בהרתחה.

י. סיכום

בעיון בסוגית בישול אחר בישול הבנו למעשה את מוקדי המחלוקת בסוגייה, החל מהבנת מהות מלאכת מבשל, דרך הבנת פעולת הלח על היבש, ומתוך כך יכולנו להבין את ה'בישול' המתקיים בבישול חלקי, כמאכל בן דרוסאי.

לאחר מכן, הצגנו את השיטות להלכה, מצד אחד שיטת הספרדים הסוברים שכל מה שראוי לאכילה לאחר בישולו – אין בו בישול אחר בישול, ומצד שני שיטת האשכנזים שבכל דבר שלא נתבשל כל צרכו – יש בו בישול אחר בישול.

בסופו של הדיון, עסקנו במונח בישול אחר בישול בלח, כאשר ניסינו להציע שגדר הבישול בלח הינו רק כאשר הוא מבשל דבר נוסף יחד איתו, אבל לעצמו, אפשר לדון בזהירות ולומר שאין כאן בישול מלכתחילה.